

Firbas, Jan

K pojmu základního rozložení výpovědní dynamičnosti

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/2, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976.* Grepl, Miroslav (editor). Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, pp. 143-146

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121634>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV.
AKTUALIZAČNÍ FAKTORY
PROMLUVY

A.
AKTUÁLNÍ (KONTEXTOVÉ) ČLENĚNÍ

JAN FIRBAS (Brno)

K POJMU ZÁKLADNÍHO ROZLOŽENÍ VÝPOVĚDNÍ DYNAMIČNOSTI

V tomto příspěvku bych rád vyzvedl jeden aspekt tzv. základního rozložení výpovědní dynamičnosti. Začnu s poznámkou o výpovědní dynamičnosti samé.¹

O různých stupních výpovědní dynamičnosti mj. svědčí to, co R. Gunter nazval „patologickým dialogem“.² Jde o konstruovaný dialog, v kterém jsou intonační centra rozmístěna zcela nevhodně. Jde o konstruovaný dialog, v kterém se — už podle mého výkladu — intonační centra vyskytují na složkách, které nejeví nejvyšší stupeň výpovědní dynamičnosti a na které intonační centrum nepatří.³ Uvedu příklad. Půjde o situaci, v níž při první výpovědi (při začátku dialogu) nelze ještě nic vyvodit ani ze slovního kontextu (předcházející slovní kontext prostě neexistuje) ani z bezprostředně relevantního kontextu situačního.⁴ (V levém sloupci jsou uvedeny realizace „patologické“, v pravém realizace adekvátní.)

A: (1) PŘIŠEL k nám na chatu Jirka.
 (2) MÁ od předvčerejška nové auto.
 B: (3) Kde JE splášil?
 A: (4) KOUPIIL si je ve městě v bazaru.
 B: (5) JEL v něm domů?
 A: (6) Frantík v něm JEL domů.

A: (1) Přišel k nám na chatu JIRKA.
 (2) Má od předvčerejška nové AUTO.
 B: (3) Kde je SPLAŠIL?
 A: (4) Koupil si je ve městě v BAZARU.
 B: (5) Jel v něm DOMŮ?
 A: (6) FRANTÍK v něm jel domů.

Několik slov na vysvětlenou. Sdělení rozvíjejí nesporně více složky kontextově nezapojené než složky kontextově zapojené. Složky kontextově nezapojené jeví více výpovědní dynamičnosti než složky kontextově zapojené. Složka kontextově zapojená se nemůže stát nositelkou intonačního centra. Proto se ve

¹ O pojmu výpovědní dynamičnosti jsem souhrnně pojednal v článku *On the Concept of Communicative Dynamism in the Theory of Functional Sentence Perspective*, SPFFBU A 19 (1971), s. 135—144. Jeho polská verze *O pojęciu dynamiczności wypowiedzeniowej w teorii funkcjonalnej perspektywy zdania* vyšla ve sborníku *Text i język, Problemy semantyczne* (red. M. R. Mayenowa), Wrocław (1974), s. 9—21.

² R. Gunter, *On the Placement of Accent in Dialogue*, *Journal of Linguistics* 2 (1966), s. 159—173.

³ V příkladu, který následuje, důsledně platí, že složka jevící nejvyšší stupeň výpovědní dynamičnosti je i nositelkou intonačního centra. O odchylkách od této kongruence viz mou práci *A Study in the Functional Perspective of the English and the Slavonic Interrogative Sentence*, *Brno Studies in English* 12 (1977), s. 9—56.

⁴ K pojetí kontextu zde zastávanému viz např. můj článek *On the Thematic and the Non-Thematic Section of the Sentence*, *Style and Text* (Studies Presented to Nils Erik Enkvist), Stockholm (1975), s. 317—334 (zvl. s. 318).

výpovědi č. 3 nemůže intonační centrum objevit na zájmeném tvaru *je* a ve výpovědi č. 6 na slovesné složce *jel*.

Slovesná složka se nemůže stát nositelkou intonačního centra ani ve výpovědích č. 1, 2, 4 a 5. Proč tomu tak je?

V č. 1 je výpovědně závažnější kontextově nezapojená osoba objevující se na scéně, vyjádřená vlastním jménem (*Jirka*), než samo objevování, vyjádřené slovesem. Adekvátní intonace tedy bude: *Přišel k nám na chatu JIRKA*.

V č. 2 je výpovědně závažnější kontextově nezapojená vlastněná věc, vyjádřená gramatickým předmětem (*nové auto*), než samo vlastnění, vyjádřené slovesem. Proto: *Má rád včerejška nové AUTO*.

V č. 4 je výpovědně závažnější místní specifikace (*ve městě v bazaru*) než děj, vyjádřený slovesem. Na specifikaci *ve městě v bazaru* odkazuje tázací *kde* v předcházející otázce. Proto: *Koupil si je ve městě v BAZARU*.

V č. 5 je výpovědně závažnější cíl cesty (*domů*) než pohyb k němu, opět vyjádřený slovesem. Proto: *Jel v něm DOMŮ?*

Alespoň v č. 1, 2 a 4 je sloveso kontextově nezapojené. O kontextově nezapojených složkách dodejme ještě poznámku.

Z komentářů k č. 1, 2, 4 a 5 vyplývá, že i v kontextově nezapojené části výpovědi lze zjistit různé stupně výpovědní dynamičnosti. Výpovědi č. 1, 2, 4 a 5 svědčí o tom, že mezi kontextově nezapojenými elementy přispívají méně k rozvíjení informace a jeví tak nižší stupeň výpovědní dynamičnosti ty složky, které se nemohou stát vlastním jádrem a v daných případech ani nositelkami intonačního centra, protože tomu brání jiná kontextově nezapojená složka, popř. jiné kontextově nezapojené složky. V dokladech č. 1, 2, 4 a 5 tyto jiné kontextově nezapojené složky tak působí pro charakter své sémantické náplně. Dá se říci, že výpovědně méně dynamické složky uvádějí do sdělení složky o vyšší výpovědní dynamičnosti.

Komentované výpovědi ilustrují tendenci užívat v toku sdělení slovesa především jako složky uváděcí. Ilustrují tendenci slovesa fungovat jako složka přechodová. Pro češtinu tuto tendenci přesvědčivě prokázaly statistické výzkumy L. Uhlířové.⁵

O podrobnější výklady toho, jak souhra kontextu, sémantické stavby a lineární modifikace (větného postavení) signalizuje stupně výpovědní dynamičnosti, jsem se pokusil na jiných místech.⁶ Tyto výklady dovolily zkusmo ustavit dvě řady stoupající výpovědní dynamičnosti, a to jak ji jeví kontextově nezapojené sémantické náplně: (1) SCÉNA (kulisy časové, místní aj.) — OBJEVENÍ/EXISTENCE na scéně — JEV objevující se/existující na scéně; (2) SCÉNA — NOSITEL vlastnosti — VLASTNOST — SPECIFIKACE — DALŠÍ specifikace. Spolu s V. Mathesiem je tu vlastnost chápána v širokém

⁵ Viz její práce *Vztah syntaktické funkce větného členu a jeho místo ve větě*, Slovo a slovesnost 30 (1969), s. 358—370, a *On the Quantitative Analysis of Clause and Utterance in Czech*, Prague Studies in Mathematical Linguistics 4 (1972), s. 107—128. Pro angličtinu jsem se pokusil prokázat tuto tendenci v práci *On the Prosodic Features of the Modern English Finite Verb as Means of Functional Sentence Perspective*, Brno Studies in English 7 (1968), s. 12—47.

⁶ Viz např. *Non-Thematic Subjects in Contemporary English*, Travaux linguistiques de Prague 2 (1966), s. 239—256, a práce uvedené v anotované bibliografii J. Firbas—E. Golková, *An Analytical Bibliography of Czechoslovak Studies in Functional Sentence Perspective*, Brno 1976.

slova smyslu. Stálá vlastnost je obvykle vyjadřována adjektivem, přechodná slovesem.⁷

Vzhledem k tomu, že v toku sdělení funkce vyjadřovat nositele v astnosti se realizuje před funkcí vyjadřovat jev existující/objevující se na scéně a že obě řady začínají scénickými elementy, lze zkusmo obě řady sloučit v řadu jednu: SCÉNA — OBJEVENÍ/EXISTENCE na scéně — JEV objevující se/existující na scéně — NOSITEL vlastnosti — VLASTNOST — SPECIFIKACE — — DALŠÍ specifikace.⁸

Současně bych rád podtrhl, že řada stoupající výpovědní dynamičnosti se týká funkcí sémantických náplní v aktu sdělení. Nejde tedy o staticky chápanou sémantickou větnou stavbu, ale o dynamicky pojatou sémantickou výstavbu, realizovanou v aktu sdělení. Toto rozlišení navazuje na myšlenky F. Daneše a M. Dokulila vyslovené už v r. 1956. Z hlediska dynamicky pojaté výstavby lze pak ještě říci toto o složkách kontextově zapojených. Vzhledem k tomu, že minimálně rozvíjejí sdělení — vzhledem k tomu, že jsou vlastně oddynamičtější — tíhnou bez ohledu na své sémantické náplně k složkám scénickým.

Vraťme se k navržené stupnici. Ačkoli při souhře prostředků signalizujících výpovědní dynamičnost hraje lineární modifikace (větné místo) důležitou úlohu, není tato stupnice v podstatě pojem slovosledný. Jednotlivé položky jsou sestaveny do řady jevíci stoupající výpovědní dynamičnost. Není přitom jistě bez zajímavosti, že navržená stupnice není v rozporu s naší zkušeností, s našimi znalostmi o mimojazykové skutečnosti. Je rovněž pozoruhodné, že nejenom čeština, ale indoevropské jazyky vůbec a mnohé jazyky neindoevropské jeví silnou tendenci, aby při realizaci slovních pořádků řadily větné složky v souhlase se stoupající výpovědní dynamičností. V souhlase s touto tendencí jsou ovšem i takové slovní pořádky, při nichž kontextově zapojené složky, které jeví nejnižší výpovědní dynamičnost, předcházejí kontextově nezapojeným složkám, které jsou pak seřaděny tak, že jeví stoupající výpovědní dynamičnost.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem nazýváme rozložení výpovědní dynamičnosti, které jeví nepřetržitě stoupající výpovědní dynamičnost, základním rozložením výpovědní dynamičnosti.

Jazyky nejsou otrocky spjaty se základním rozložením výpovědní dynamičnosti. Díky souhře prostředků slovosledných, sémantických, kontextových, k nimž přistupuje intonace, jsou schopny se od základního rozložení výpovědní dynamičnosti odchylovat a tyto odchylky signalizovat. Nejednoznačné

⁷ Srov. V. Mathesius, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického vzt. J. Vachek*, Praha (1961), s. 62—63.

⁸ O vztahu mezi oběma stupnicemi jsem podrobněji pojednal v studii *On Existence/Appearance on the Scene in Functional Sentence Perspective*. Studie vyšla v *Prague Studies in English* 16. O posloupnosti, v níž se realizují funkce „jev objevující se/existující na scéně“ a „nositel vlastnosti“, nedávno zajímavě pojednala N. D. Arutjunovová; viz její článek *Referenciální imeni i struktura predloženijsa*, *Voprosy jazykoznanija* 1976, 2, s. 36—42. Třeba uvést, že první pokus o sestavení řady stoupající výpovědní dynamičnosti byl učiněn P. Sgallem, E. Hajičovou a E. Benešovou; srov. jejich knihu *Topic, Focus and Comment*, Kronberg/Taunus (1973), zvl. s. 67. Oba pokusy vycházejí z toho, co je známo o tom, jak fungují kontextově nezapojené sémantické obsahy při signalizaci stupňů výpovědní dynamičnosti.

⁹ Viz jejich článek *O tzv. významové a mluvnické stavbě věty*, *O vědeckém poznání jazyků*, Praha (1958), s. 231—246 (zvl. s. 236).

signalizace lze považovat za periferní jevy jazykového systému. Jazyky se mohou lišit, pokud jde o jejich nejběžnější, bezpříznakové rozložení výpovědní dynamičnosti. Tato nejběžnější rozložení nemusejí nutně odpovídat základnímu rozložení výpovědní dynamičnosti. Tendence k základnímu rozložení se v nich nemusí prosadit jako hlavní slovosledný činitel. Prosazuje se jako hlavní slovosledný činitel v spisovné češtině, neprosazuje se jako hlavní slovosledný činitel v současné angličtině.

Význam, ve kterém použijeme výrazu „základní“, je ovšem věcí definice. Japonský lingvista Itaru Iidžima v své studii *The Basic Distribution of Communicative Dynamism in Japanese*¹⁰ dochází k závěru, že nejběžnější rozložení výpovědní dynamičnosti v japonštině je to, které jeví stoupání vrcholící na předposlední větné složce, po níž následuje pokles ve výpovědní dynamičnosti. Není bez zajímavosti, že na posledním místě v spisovné japonské větě stojí zpravidla sloveso. Iidžima nazývá právě toto rozložení výpovědní dynamičnosti základním. Užívá tedy výrazu základní na označení takového rozložení, které je bezpříznakové pro jistý jazyk.

Základní rozložení výpovědní dynamičnosti v tom pojetí, které jsem zde nastínil, není chápáno jako jev, jehož charakter se mění s charakterem toho kterého jazyka. V nastíněném pojetí jde o jev, který vzhledem k různým jazykům zůstává stejný. Jde o jev, který zůstává stejný i v různých vývojových stadiích jednoho a téhož jazyka, v různých funkčních stylech jazyka a v různých jeho dialektech. Základní rozložení výpovědní dynamičnosti tvoří tak v nastíněném pojetí vhodné východisko pro konfrontační studium rozložení výpovědní dynamičnosti v různých jazycích, jinými slovy pro lingvistickou charakteristiku rozložení výpovědní dynamičnosti (aktuálního členění neboli funkční perspektivy větné) různých jazyků. Právě tento aspekt nastíněného pojetí základního rozložení výpovědní dynamičnosti jsem chtěl v této poznámce vyzvednout.

¹⁰ Atomi-Gakuen Toshi-Daigaku Kiyoo (The Bulletin of Atomi-Gakuen Women's University), Niiza (1975), č. 8, s. 1—6.